

taan lupa epäillä. Esimerkkinä voisi mainita viime aikoina paljon esillä olleen Jaakko Heinimäen kirjat.

Kiteytän huomautukseni seuraavasti: On yksinkertaisesti sääli, että dialogiin kutsuva tekstisi ei ole enempää hyödyntänyt sitä dialogia, jota kirjasi aihepiiristä on jo kirkon piirissä käyty.

*Kunnioittaen  
Olli Löytty*

## KUMMITUKSEN KARKOITUS

**Daniel C. Dennett, Tietoisuuden selitys (Consciousness Explained, 1991). Suomentanut Tiina Kartano. Art House, Helsinki 1999. 567 s.**

Dualismin kummitusta on karkotettu vuosisatoja. Ghostbustereina ovat häärineet niin englannin klassiset kuin vuosisatamme loogiset empiristit, marxilaiset, behavioristit, eliminativistit tai funktionalistit.

Kartesiolaisten kummituksen karkottaja *par excellence* oli Gilbert Ryle teoksessaan *The Concept of Mind* (1949), jonka tyylille, jos ei välttämättä argumenteille, on nyt suomennettu Daniel C. Dennettin teemoiltaan rikas *Tietoisuuden selitys* paljon velkaa.

Niin Ryllelle kuin Dennetille dualismi on epätieteellinen asenne, joka ei selitä mitä sen sanotaan selittävän. Dennetille dualismin, ilmentymismuodosta riippumatta, hyväksyminen tarkoittaa samaa kuin mielen ja tajunnan ilmiöiden selvittämisestä luopumista (s. 50).

Dualismi on keskeinen ongelma sekä mielen filosofialle että kognitiotieteelle, sillä mieli-ruumis ("psyko-fyysinen") kysymys on ollut ydinasaa länsimaista filosofiaa aina Platonin *Faidonista* (80a-b) alkaen.

Kummituksen karkotuksessa näyttää silti kummalliselta se, että on mahdotonta löytää nykyfilosofia, joka uskaltaisi tunnustaa, että "mieli on selkeästi erillään aivoista". Kognitiotieteilijöille tämä on

määritelmän mukaan liki mahdotonta. Jos haamu on jo kaikkonut, miksi sitä enää häätämään?

Dennettin provokatorisen kummitusjähdin syy onkin toisaalla. Dualismia on muitakin kuin kartesiolaista substanssidualismia. Kartesiolaisuudella on voimakas jälkihehku, jonka sammutuksen Dennett näkee velvollisuudekseen.

## Kartesiolaisten materialismi

Jo maatumesta substanssidualismista kasvaa kartesiolaista materialismia. Vaikka kaikki kieltävät sitä hoivaavansa, silti Dennettin mukaan sitä "melkein kaikkien ajattelu mukailee" (s. 166). Kartesiolaisten materialismi on näkemys, jonka mukaan aivoista löytyy paikka, tai alue tai raja, jossa tajuinen kokemus muodostuu.

Käsitystä hän nimittää "kartesiolaiseksi teatteriksi". Siinä aivojen teatterista löytyy paikka, jossa tietoinen kokemus muodostuu kuin katsojille näyttämöllä näytelmä, vaikka aivojen teatterissa tämä paikka ei olisikaan käpyrauhanen (s. 127).

Jos on näyttämö, on katselijoita, jotka tulkitsevat näyttämön tapahtumat. Jos on katselijoita, niillä puolestaan on tajunta, joka pitää selittää ja näin pian koko mieli on täynnä toinen toistaan pienempiä homonkuleja.

Dennettin diagnoosin mukaan useimmat kognitiotieteilijät ovat "taipuvaisia lykkäämään tietoisuuskysymykset ja rajamaan huomionsa mieli-aivojen ääreis- ja alajärjestelmiin, joiden ajatellaan syöttävän ja palvelevan jotakin hämärästi kuviteltua keskusta, jossa tietoinen ajattelu ja kokemus tapahtuvat" (s. 52).

Neurotieteilijät käytännössä yhtyvät Descarteen ajatukseen, että tietoisuus ei ole aivot kun he toteavat, että on mielen tapahtumia, mutta ei ole tieteen tehtävä tutkia niitä, vaan alempia aivojen prosesseja (s. 88).

Samoin on laita kansanpsykologisten teorioiden. Niissä oletetaan tietoisuuteen korkea-asteisia havainnoitsijoita, jotka tuottavat havaintomme ja kokemuksemme (s. 353). Tämä on kartesiolaista materialismia, joka aina uudestaan häviämättä ponnahtaa esiin uusissa asuissa ja uusissa tilanteissa ja sitä olisi vältettävä "hinnalla millä hyvänsä".

Homonkulien synnyttäminen kannattaa lopettaa heti ja hylätä kartesiolaisten teatteri alkuunsa.

## Teatteri ja tietoisuuden monivedokset

Kun ajatus aivoissa olevasta tietoisuuden keskuksista on "kehnoista ideoista sitkein" (s.

128), se on korvattava jollain. Korvaajaksi Dennett ehdottaa tietoisuuden monivedosmallia.

Tietoisuuden toiminnot suoritetaan rinnakkaisina, moniraitaisina prosessien virtoina, joista ei löydy yhtä keskeistä ohjaajaa. Aivoissa on ajallisesti ja paikallisesti hajallaan olevia sisältöjä, ei yksittäistä virtaa eikä keskitettyä kartesiolaista teatteria.

On kartesiolaisten virhe kysyä missä tai milloin sisältö tulee tietoiseksi ja esiintyy tarkkailijalle.

Aivojen toiminnan mallina Dennett käyttää – kuinkas muuten – digitaalitietokoneita. Dennett onkin muulla aikanaan todennut, että jos kognitiotieteessä luovutaan tietokoneanalogiasta, silloin luovutaan myös itse kognitiotieteestä.

Ihmisen tietoisuus muistuttaa ohjelman toimintaa. Ihmiset ajatellessaan ajavat aivoissaan useita samanaikaisia virtuaalikoneita, eli itsenäisiä ohjelmallisia kokonaisuuksia (esimerkiksi jokainen Linux-järjestelmään sisäänkirjoitus muodostaa virtuaalikoneen, vaikka mikro olisi yksi ja sama).

Ihmisessä on runsaasti näitä samanaikaisia, erillistehtäviä tekeviä, mutta toisiinsa yhteydessä olevia ohjelmistoja. Nämä luovat tietoisuuden.

Tässä kohdin lukija toivoo, että koska Dennett erinomaaisesti tuntee digitaalisten koneiden tekniikan, joista ei vääntämälläkään saa kokoon mieltä, että hän uudistaisi analogiakalustonsa.

Tietokoneanalogiosta Dennettin filosofinen antipodi John R. Searle aikoinaan (*Minds, Brains & Science*, 1980) happamasti huomautti, että mielen malliksi tavataan ottaa ajan uusien tekniikka. Leibnizille mielen toiminta vertautui myllyjen rattaisiin, Sherringtonin vertaus oli lennätinjärjestelmä, Freud vertasi hydraulisiin ja sähkömagneettisiin järjestelmiin ja nykyään uusinta tekniikka ovat digitaalitietokoneet.

Searlen huomiota jatkaen ilmeisesti luemme viidentoista vuoden päästä mielenfilosofian kirjoista, Dennettin ja muiden, miten ihmisen mieli toimii kvanttietokoneiden tavoin ja että mielestä löytyy "mielen kvanttikaivoja".

## Funktionalismi

Onko mieli ennen materiaa vai materia ennen mieltä? Niin Locke kuin Hume olivat epävarmoja kysymyksen edessä, mutta kallistuivat lopulta kantaan, että mieli oli ennen materiaa. Dennetilla ei ole epäilyjä. Materia on ennen mieltä.

Dennett kannattaa funktionalismia, tarkemmin neulattuna konefunktionalis-

min haaraa, jonka nimenä voisi olla ”biologis-teleologinen dekompositiofunktionalismi”. Yksi konefunktionalismin käsityksistä on, että ihmisen aivoissa tai tajunnan toiminnoissa ei ole mitään niin erikoista, etteikö niitä voisi periaatteessa toteuttaa keinotekoisesti, kuten tietokoneilla.

Tähän liittyy historiallinen ironia siinä, että Descartes on nykyisten materialistien ja funktionalistien oppi-isä. Hän väitti, että koneita ovat eläimet, ihmiset ja ihmisten aivot. Funktionalisti tosin ei kuuntele Descarteen viimeistä sivulauseetta ”ja lisäksi ihmisellä on ei-fysikaalista, mekanistista henkeä”.

Kuuluakseen funktionalistien kiltaan pitää jäsenen vähintään esittää kumoavat argumentit Searlen Kiinalaisen huoneen ongelmaan, kieltää kvaliat eli niiden asioiden subjektiivisen luonteen, joista olemme tietoisia ja kieltää zombit, mielen filosofien lemmikit, jotka käyttäytyvät kuin ihmiset, mutta joilta puuttuu tietoisuus.

Dennett esittää tuhansien muidenkin tavoin lopullisesti kumonneensa Kiinalaisen huoneen ja tässä tapauksessa funktionalistille sopivasti järjestelmäkokonaisuus argumentilla. Sen mukaan vaikka Kiinalaisen huoneen osat erikseen eivät ymmärrä kiinaa, koko huone yhdessä kaikkine osineen ymmärtää kiinaa.

On silti ihme, että kaiken tulituksen jälkeen Searlen monikohdetäsmäse edelleen pyrkii tuhoamaan vahvan tekoälyn lisäksi useimpia kognitiotieteen teorioita, mukaan luettuna dennettilainen funktionalismi?

Kvalioissa ei Dennetille ole filosofista mysteeriä kuten on kvalofiileille. Koska tietoisuudessa ei ole selittämätöntä, sellaisia eivät ole myöskään kvaliat. Ne ovat vain tietoisuuden taipumusrypäs (s. 433). Jos väitetään, että ovat jotain vielä ”lisäksi”, siirrytään kartesiolaiseen teatteriin.

Zombiet ovat mahdollisuus siksi, että jos monivedosmallin mukaisesti kasataan riittävästi mielen virtuaalikoneita tästä väistämättä syntyy tietoisuus, vaikka yksi tai kaksikaan ei vielä riittäisikään. Käsite zombista on ristiriitainen.

## Behaviorismi ja empiria

Gilbert Rylen näkemystä mielestä on kuvattu pehmeäksi behaviorismiksi. Behaviorismi johti Rylen hankaluuksiin, miten voidaan selittää subjektiivista tietoa, kuten tietoa omasta tiedostaan. Dennetilla on oma ratkaisunsa tähän ongelmaan.

Dennett lainaa Wittgensteinin *Filosofisia tutkimuksia* (§ 307) ja myöntää siinä olevan kuvauksen sopivan itseensä: ”Etkö

olekin valepukuinen behavioristi? Etkö pohjimmiltasi todellakin sano, että kaikki muu kuin käyttäytyminen on kuvitelmaa?”

Dennettin behaviorismi johtaa hänet myös uimaan filosofien joukossa hieman outona kalana, sillä hän ei tyydy vain nojatuolifilosofiaan. Hän pyrkii myös löytämään ajatuksilleen empiiristä pohjaa psykologian, neurobiologian, antropologian, fysiologian ja tekoälyn alueilta.

Kuvaukset löydöistä ja niiden selvittely vievät yli puolet teoksen sivuista. Kuvaukset ovatkin selitys siihen, miten pohjimmiltaan filosofinen kirja on Yhdysvalloissa ollut yksi tietokirjojen bestseller. Tämä on onnistunut, koska Dennett on kirjoittanut kirjansa myös maallikoille sopivaksi.

Hän pyrkii popularisoinnista huolimatta olemaan tieteellinen ja erityistieteiden esimerkeistä huolimatta filosofi. Hän tarjoaa teoriaa ”miten tietoisuus *voitaisiin* [kursiivi lisätty] rakentaa näistä osista, ei tarjota – tai todistaa – sellaista teoriaa yksityiskohtaisesti” (s. 289).

Esimerkkejä riittää tuhlautuvuuteen asti, mutta suomalaista lukijaa saattaisi kiinnostaa, mitä päätelmiä Dennett (tai Searle, Fodor, Putnam & muut.) saattaisivat löytää Anja Kohosen kirjasta *Nerokas nolla* (1998), jossa aivovaurion vuoksi normaaliälyisen ihmisen todellisuus on surrealistinen muunnos ”normaalista” ja ihminen voi tietoisena olla viikon poissa omasta ruumiistaan.

## Funktionalismi ja kritiikki

Dennettin tyyliin kuuluu poleemista oma-hyväisyyttä muiden filosofien suuntaan. Esimerkiksi argumenteista, joita Hubert Dreyfus on esittänyt, ei kannata välittää, koska ne propagoivat ”arvoituksellista ja oikukasta” tietoisuuskäsitystä, eivät laskennallista (s. 313).

Näin Dennettin onkin parempi väittää, sillä Dreyfus esitti jo 1960-luvulla (*What Computers Can't Do*), että digitaalisilla koneilla tekoäly ei pääse aitoon, vain *ad hoc* älyyn (väite on Dennetille kiusallisesti edelleen totta, vaikka Alan Turing vuonna 1950 ennusti Turingin testin läpäisemistä vuonna 2000).

Jerry Fodorin Dennett kuittaa esittävän ”ylen intellektuaalisia käsityksiä mielestä” (s. 293) – mikä tosin onkin täsmälleen oikea kuvaus. Dennetille tietoisuus on evoluution kehitysilmio, Fodorille ja Chomskylle se vain putkahtaa kuin *Deus ex Machina*.

Dennetille oli aikanaan katkera pala oivon oppi-isän Hilary Putnamin kääntymisen luopioksi. Putnam 1960-luvulla oli

yksi konefunktionalismin luoja yhdessä David Lewis kanssa, mutta on myöhemmin hylännyt varhaisemmat käsityksensä.

Putnam (teoksessaan *Representation and Reality* vuodelta 1988) kiistää, että sellaiset propositionaaliset asenteet kuin uskomus, että ”kissa on matolla” ovat vain funktionalistisesti aivojen tiloja. Niitä ei voi tarkastella riippumatta sosiaalisesta ja muusta ympäristöstä. Niitä ei voi määrittellä ilman tuota ympäristöä. Putnam sloganilla: ”merkitykset eivät ole päässä”.

Tässä on yksi vaikeus, joka estää dennetilaista funktionalistia näkemästä arvoa kritiikissa, jota esittävät Dreyfus tai Searle. Kritiikki kohdistuu perinteisen tekoälyn mahdottomuuteen, mutta tietokoneanalogioiden kautta se iskee myös funktionalismiin. Kritiikeissä viitataan merkityksen taustoihin.

Dennett kuittaa ne husserl-heideggeriläiseksi hyökkäyksiksi ja siksi merkityksetömiksi. Laajassa kirjassaan Dennett puhuu biologisesta evoluutiosta, mutta vähän sosiaalisesta evoluutiosta tai ympäristöstä (paitsi Dawksinin nerokkaista mutta vaikeasti hyödynnettävistä meemeista).

Merkitysympäristö ei ole funktionalistille tärkeä, koska ”merkitykset ovat päässä”. Funktionalistille ”vasara on vasara”. Heidegger näkee vasaran olevan olemassa erilaisena suuntautumisemme mukaisesti, milloin näkymättömänä ”kalustona”, milloin ”esillä-olevana” välineistönä.

Kun kääntäjä Tiina Kartano on hyvin säilyttänyt Dennettin selkeän kielen ja kun sattuu vielä liian harvinainen ilo, että suomennetusta tietokirjasta löytyy asia- ja sanastohakemisto, kirja täyttää hyvin ulkoiset vaatimukset.

Lukija päättäköön sisällöstä, onko kummitus nyt karkotettu tai onko kummitusta koskaan ollutkaan. Olkoon niin tai ei, Dennettin provokatorisiksi tarkoitettua argumentaatiota tuntuu ärsyttävän ilmeisiltä, kunnes lukija jää pohtimaan, mikä niissä oikeastaan ärsyttää ja mikä todella on ilmeistä tietoisuuden toiminnassa.

*Erkki Niiranen*